

Kurtide inimeste elulood. Eeldusi uurimiseks

Liina Paales

Saateks

Inimese päritolu ja identiteedi ning inimkonna järjepidevuse uurimine huvitab kaasajal mitmeid teadusharusid. Mõnes mõttes võib pidada praegusel ajahetkel ülimalt populaarse geenitehnoloogia[1] üht suunda, inimgeneetikat, inimese füüsilise mälu kaardistamiseks, mille tulemusel saab üksikisiku geenikaart tulevikus niisama loomulikuks, kui seda on genealoogilistel andmetel põhinev sugupuu.

Folkloristikas tuntakse huvi selliste teemade vastu, mis seostuvad üksikisiku või rühma vaimse järjepidevusega: mälu ja mäletamisega. Aja ja sündmuste talletumist inimmees ning nende edasiandmise ja esiletoomise seaduspärasusi ning iseärasusi on võimalik selgitada näiteks perepärimust ja elulugusid uurides. Folkloristide ja etnoloogide huviorbiiti ulatuvad samuti nn marginaalsed pärimusrühmad, mitmesugused vähemused või mingil viisil erilised inimesed. Üks päevakajalisi teemasid puudutab ühiskonnas väljakujunenud norme ja nendest kõrvalekalduvad ilmingud.[2] Käesolev artikkel on pühendatud ühele sellisele valdkonnale: vaadeldakse kurte kui pärimusrühma ja nende viipekeelset pärimust.

Kurtusesse suhtumine on eri ajastutel ja eri kultuuriruumes varieerunud. Kurtust on kuulva ühiskonna poolt peetud nii normaalseks kui ka ebaloomulikuks, aga ka jumaliku ettemääratusega seotud nähtuseks.

Kuulmisvõimetuse tõlgendamine sõltub mitmetest asjaoludest (majanduslikud, sotsiaalsed, kultuurilised jms) ning varieerub skaalal haige — terve.[3]

Käesoleva artikli eesmärgiks on analüüsida eeldusi ja võimalusi Eesti kurtide elulugude uuringuteks. Toetun siinkohal oma varasematele uurimustele eesti kurdipärimuse alalt.[4]

Järgnevalt käsitlen kurtide traditsioone elulugude uurimise seisukohalt, tundes huvi, millised võimalused avanevad uurijale nimetatud vaatepunktist. Mind huvitab eelkõige eesti materjal, mille käsitlemisel toetun peamiselt Ameerikas ja Inglismaal ilmunud kurtide uuringute teoreetilisele kirjandusele. Selle põhjal tutvustan kurtide ajaloo raames tehtavaid uuringuid ja kurtide inimeste elulugude uurimispetsiifikat. Esitan ülevaate Eestis kurtust puudutavatest allikatest, mis sisaldavad eluloolist ainet. Kuna sotsiaalse rühma keskne elulugude uurimine on Eestis suhteliselt uudne, siis ei süvene ma järgnevas ülevaates konkreetsesse teemasse (näiteks suhe oma kurtusesse), vaid pakun lühiülevaate aine olemusest ja allikmaterjalidest. Mõistet *elulugu* käsitlen avaralt, mõeldes selle all eluloolist materjali laiemalt (mälestusi, jutte eluloolistest seikadest, fragmente jne). Artikli lisadesse olen paigutanud valiku ajavahemikus 1935–1996 ajakirjandusväljaannetes ilmunud artiklis käsitletavatest tekstidest.

Täna siinkohal oma abikaasat Kaido Paalest, kes kujundas sõrmendkirjas artikli päise. Käekujud on pärit Jüri Laumetsa illustratsioonist *Eesti sõrmendtähestik* (vt Paales 2000: 222).

Kurtide uuringutest

Kurtide ajaloo, keelte, kogukondade, hariduse ja kultuuri alal on terves maailmas viimaste aastakümnete jooksul ilmunud suur hulk uurimusi, mis näitab, et huvi kurtide kui eripärase

kultuurigrupi vastu on tõusnud. Kurtide ja kurtuse teemalist kirjandust on ilmunud ka varem, kuid pearõhk on siis olnud kurtidel kui puudega inimrühmal. Nüüd käsitletakse neid teemasid hoopis uuest aspektist: kurtust ei mõisteta üksnes puudena, vaid ka inimvõimete eripärana. Visuaal-žestikulaarset kommunikatsiooni ehk viipekeelt ja kurtide kultuuri teisi väljundeid peetakse inimkultuuri rikastavaks (vt ka Paales 1999: 63–69; 2000: 46–63).

Ameerika Ühendriikides, kus 1980. aastatel ilmus arvukalt kurtide kultuuri ja nende kogukonda kajastavaid uurimusi, kujunes kurtide vähemusgrupi uuringute märksõnaks *Deaf history* (sks k *Geschichte der Gehörlosen*, prantsuse k *histoire des sourds*). Nimetatud termini eestikeelseks vasteks sobib *kurtide ajalugu*.^[5]

Teemadering, mida eelnimetatud märksõna haarab, on ulatuslik: nimelt võtab kurtide ajalugu arvesse kõiki eluvaldkondi, milles tuleb esile kurtide kultuur ja mis puudutavad kurte ja nende kogukondi. Kurtide kogukondi võib käsitleda näiteks biograafilistest, sotsiaalsetest, keeleteaduslikest, meditsiinilistest, pedagoogilistest jpt aspektidest.

Kurtide ajaloo uurimise allikad

Allikmaterjali puudulikkus on põhjustanud kurtide ajaloo uurimisel pessimismi. On isegi väidetud, et tõelist kurtide ajalugu ei saa mitte kunagi kirjutada, saab ainult näidata kurtide käsitlemist kuuljate poolt. Tegelikult ei ole olukord sugugi nii lootusetu. Ka kurtide ajaloo uurimisel juhindutakse allikate kogumisest, nende kriitilisest hindamisest ja interpreteerimisest.

Kurtide kogukonda saab uurida nagu mistahes kogukonda, kuid tuleb arvestada kurtide kommunikatsiooni eripära. Allikateks on nii kurtide enda trükisõna kui ka kurtide ja kurtuse teemalised ajakirjad ja ajalehed, kurtide filmid (aga ka filmid kurtidest), viipekeelne rahvaluule (aga ka pärimus kurtidest),^[6] genealoogilised allikad (näiteks sünni-, abielu- ja surmatunnistused, kirikunimekirjad) jt.^[7]

Kuna erinevate maade kurtide kogukondade kultuuripärandi uurimine tervikuna on küllalt uudne ala, siis on loomulik, et rõhuasetus on just kurtide rühmasisesel viipekeelsel loomingul. Kuid kurtide traditsioonidele saab lähenda ka kuuljate vaatepunktist, näiteks kurtide uurimine kuuljate inimeste vaimse pärandi kaudu (kurtuse teema rahvaluules, ilukirjanduses, ajakirjanduses, filmikunstis, kurtuse suhtes levinud stereotüübid, argioskumused jpm — ehk rühmadevahelise *meie* ja *nemad* suhte uurimine), mingi teadusharu raames teostatavad uuringud kurtide grupi näitel (näiteks eugeenika, meditsiinieetika) jne.

Kurtide ajaloo uuringud

Kurtide ajaloo uuringute lähtealuseks on määratlus kurtidest kui kultuuri- ja keelevähemusest. Eluloolise aspekti korral, sõltuvalt uurimistöö eesmärkidest ja taotlustest, võivad keskpunktis olla nii üksikute kurtide elulood kui ka kurtide kogukonna sotsiaalstruktuur ja elu tervikuna. Sellest vaatepunktist peetakse kurtide ajaloo üheks ülesandeks kurtide saavutuste uurimist ja väärtustamist.^[8] Isiksuste uurimine ja nende teenete esiletõstmine on panus kurtide pärimusse, mis loob kurtidele rollieeskujud eluga toimetulekuks ja tekitab uhkustunde oma päritolu üle.

Kurtide pärimuse ühe mitmekesisema ja rikkalikuma osa moodustab viipekeelne jutustraditsioon. Jutustamispaigaks on kõik kohad, kus kurdid omavahel kokku saavad: kurtide koolid, laagrid, klubid, mitmesugused ühis- ja perekondlikud üritused jne. Viipekeelsete juttude ühe osa moodustavad eluloojutustused.

Viipekeelsete allikate kasutamisel on probleemiks konflikt individuaalsete ja sotsiaalsete eeskujude vahel (s.t mil määral peab elulugusid vaatlema individuaalselt, mil määral on nende põhjal võimalik teha üldistusi kurtide kogukonna kohta ja kas need üldistused on olemas jutustuses endas või on need uurijapoolsed kokkuvõtted).

Saksa ajaloolane Günther List (1993) eristab biograafia- ja eluloouuringut, mis tema arvates lahendab eeltoodud konflikti individuaalse ja sotsiaalse aja/eluloo vahel. G. Listi sõnul seab biograafiauuring oma huvide keskpunkti käsitletava isiku, küsides, milline on indiviidi isiklik elukonstruktsioon. Eluloouuringu puhul määratletakse ajaloolised mõjud, milles elu end realiseerib, näiteks esiplaanil on sotsiaalse kohanemise eri aspektid. Seega on G. Listi käsitluses biograafiauurimine suunatud ühe inimese eluloole, tema isiklikule elukäigule. Eluloouuring aga käsitleb teatud rühma liikmete elulugusid, see ei ole personaalne — mõne inimese konkreetne elukäik, vaid vastupidi, interpreteeritakse teatud rühma elude võimalikke kulgusid (näiteks pagulaste elulood, Siberisse saadetute elulood jne). Uurimiskeskmes ei ole üksikisik, vaid teatud ajastu ja olude inimese võimalus elada selles ajas ja ruumis. Elulugude pärimusrühmadesse liigitamise aluseks võib olla näiteks ametiala (kirikuõpetajate elulood, arstide elulood jne). Kurtide puhul on võimalik samuti eristada mitmeid gruppe, näiteks kõnekeskkonnas kasvanud kurdid (tavakoolis õppinud, kurtide kogukonda mittekuuluvad ja viipekeelt mittevaldavad kurdid); kohlea implantaadiga opereeritud kurdid; füüsilise puudega kurdid jne, jne. Võttes rühmadesse jaotamisel aluseks teatud kriteeriume, saab elulugusid uurides teha üldistusi võimalike elulookulude kohta (näiteks kohlea implantaadiga kurtide sotsiaalne taust vms). Kuid rühmadesse eluloouuringu puhul on oht välja prepeareerida nn tüüpilist kurdi inimese käekäiku. Kurtide ajaloo raames peab eluloouurimine tegelema eelkõige võimalustega, mida kurtidele inimestele elu jooksul pakutakse või mida keelatakse, aga ka võimalust suunamuutuseks — vabaneda verbaalse keele repressioonist ja liikuda oma kultuuri poole.

Eve Annuk (1997: 6–8) juhib tähelepanu mõistete *autobiograafia*, *mälestus* ja *elulugu* erinevustele. Autobiograafia on kronoloogiline proosajutustus, kus kirjutaja jutustab minavormis oma elust, rõhutades isiksuslikku arengut. Mälestused erinevad autobiograafiast erineva rõhuasetuse poolest, see siirdub *minalt teistele*, aga ka ajale, traditsioonile, ümbrusele jms. Elulugu võib olla ka kellegi teise poolt kirja pandud või saadud hoopis inimest intervjuerides. Kuid eluloo mõistet võidakse kokkuleppeliselt käsitada ka teisiti: ühelt poolt on tegemist minajutustusega, kuid teiselt poolt seostub see mälestustega. *Eluloo määrab sündmuste valik ning mingi eluloovormi või -mudeli alateadlik jälgimine* (Hinrikus 2000: 8–9).

Kurtide pärimust käsitledes peaks jutustuse kui teksti mõistet avama küllalt avaralt, s.t et mingil juhul ei saa piirduda kuuldavas või kirjutatud sõnas väljendatud tekstiga. Kurtide elulugude uurimisel tuleb arvestada ka sellise väljendusvõimalusega nagu videolindile salvestatud viipekeelne tekst. Olen kokku puutunud mõne kirjaoskamatu ja kõnetu vanemaelise kurdiga, kes on teistelt kurtidelt õppinud viiiplemit, nii et ta suudab ennast siiski väljendada.

Kurtide inimeste elulugude uurimisest

Kurtide pärimusega tegelemiseks on vajalik viipekeeleoskus. Sellest tulenevalt on diskuteeritud selle üle, kas kurtide pärimusega saavad tegelda ainult kurdid või ka kuuljad (vt Möbius 1992: 395). On väidetud, et kuuljast uurija ei saavuta kunagi materjali interpreteerimisel kurdi inimese sügavust, kuna tal puudub kurdiksolemise kogemus. Samas – kurtidel asjasthuvitatuil puuduvad teoreetilised teadmised, kuidas materjali koguda, oma kultuuri uurida ja tõlgendada. Üks küsimusi on ka see, kuidas kurtide pärimuslikku ajalugu üldse tõlgendada: kas teha seda kuuljate kaanonite järgi või tuleks selleks välja töötada raamistik, mis toetub kurtide keelelis-kultuurilisele eripärale. Halvimaks variandiks peetakse seda, et kurdid on passiivsed info vastuvõtjad, infot edastavad neile kuuljad vastavalt oma vaatenurgale.

Teine probleemidering seostub kogumispraktikaga. Kindlasti peaks kasutama võimalust intervjuuerida informanti viipekeeles. Sel juhul on suurem tõenäosus saavutada kurdi inimesega otsekontakt kui viipekeeles tõlki kasutades. Talletamisel on võimalus tekst videolindile salvestada või viipekeeles valdamise korral tõlkida see kirjanemisel otsekohe kõneldavasse keelde, mis on muidugi aeganõudvam. Keeleprobleem on viipekeelse info puhul tõsine, sest kõneldavasse keelde kirjanemise lähedased jutustamisakti komponendid ja viipekeeles visuaalsusest tingitud eripärad kaotsi.

Muidugi ei ole kurtide inimeste elulugude kogumiseks üht ainuõiget meetodit. Näiteks Inglismaal kasutati kogumiseks erinevaid viise: mõned panid oma eluloo kirja, teiste puhul kasutati intervjuud, kusjuures intervjuerimise keel ulatus kõneldavast keelest viibeldud kõnekeele ja viipekeeleni.^[9] Mõnel korral kasutati ka viipekeeles tõlke.

On ilmselge, et kogumismeetod mõjutab oluliselt elulugude vahendamist: erinevate kogumisviiside rakendamisel erinevad ka rõhuasetused kurdilt saadavas informatsioonis (näiteks kurdi isiku elukirjeldus kirjalikus vormis võib osutada palju formaalsemaks kui viibelduna, samas võib ta filmimist peljata).

Oma osa on ka adressaadil, kellele oma elulugu jutustatakse (kirjutatakse), ja motiivil, miks oma elulugu jutustatakse (kirjutatakse). Sellest sõltuvalt tehakse valikuid, mida ja kuidas oma eluloost avaldatakse.

Kolmas oluline probleemidering tuleneb elulugude tõlgendamisest. Oluline on see, kuidas kurt inimene ise oma elukäiku tõlgendab: see võib olla sootuks erinev sellest, kuidas teevad seda tema lähikondsed (pereliikmed, sugulased, tuttavad), eriti kui nad on kuuljad. Viimati nimetatud tõsiasja ei tohiks kahe silma vahele jätta kuuljatelt saadud materjali puhul.

Kurtide elulugudes kajastub see, kuidas nad on toime tulnud kuulvas maailmas, kuidas oma elu korraldanud ja keeleprobleemid lahendanud jne. Näiteks Ameerikas ilmunud kirjanduse andmetel tuleb kurtide inimeste lapsepõlve- ja koolielukirjeldustes esile kaks tendentsi: 1) kurdi isiku psühholoogiline eraldatus (s.t kurt inimene peres, kus teised pereliikmed – ema, isa, õed-vennad ja sugulased on kuuljad); 2) kurdi isiku füüsiline eraldatus (kurt laps erikoolis, kus kaasõpilased on kurdid). Juttudes ilmneb, et kurtust mõistetakse kuuljatest eraldava tegurina, samas aga toob see kurdid kokku. Kurtide koolis luuakse omavahel tihedad kontaktid, mis tihtipeale püsivad terve elu. Nende taustal nähakse kuuljate maailma julma ja ükskõiksena, kurtide kogukonnasiseseid suhteid soojade ja hoolivatena. Seoses uute võimalustega haridussüsteemis (näiteks kurt laps tava-, mitte erikoolis), võib oletada, et

kurtuse kui isoleeriva teguri tõlgendamine muutub ka juttudes (Frishberg 1988: 158; Humphries 1990: 214–215).

1991. aastal ilmus Inglismaal Georg Taylor ja Juliet Bishopi koostatud kurtide elulugude kogumik *Being Deaf: the Experience of Deafness*. Nimetatud väljaande koostamispõhimõtted sarnanevad meil ilmunud elulugude kogumikega.^[10] Eessõna kogumikule on kirjutanud Georg Taylor, kes ise on kurt. Koostajad ütlevad teose eessõnas:

See raamat on kurdiksolemise kogemisest ja kurdiks jäämisest. Eesmärgiks on võimaldada kurtidel naistel, meestel ja lastel väljendada oma kogemusi, ja seda nii palju kui võimalik, nende oma sõnadega. Kurtuse kogemisest ei kavatseta esitada mingit erilist pilti ... [---] Usume olevat meie valitud lähenemise lugejale abiks, mõistmaks, mida tähendab olla kurt, ja seda asjaosaliste endi tunnistuste põhjal (Taylor & Bishop 1991: ix).

Eessõnast saab ülevaate ka kurtide elulugude kogumismetoodikast: osa tekste on kogujate poolt kirja pandud, osa saadud intervjuerimise teel. Intervjuerimisel on kasutatud kõneldud inglise keelt, viibeldud inglise keelt ja briti viipekeelt. Ülevaated kurtide laste elust on enamasti kirja pandud nende vanemate poolt. Mõned isikud selles kogumikus on kurtide kogukonna liikmed, kus nad jagavad koos teiste kurtidega neile ainulaadset ühist keelt (BSL) ja kultuuri. Teised seevastu samastavad end rohkem kuuljate maailmaga, kus nad kasutavad mitmeid suhtlusviise, sealhulgas nii viipekeelt, kõnelemist kui suultlugemist. Mõned jutustajad on sündinud kurdina, teised jälle kurdistunud pärast kõne omandamist. Mida nad kõik on kogenud, on see, et nad on pidanud õppima koonduma maailmas, mis on valmis neid naeruvääristama, tõrjuma ja alla suruma. Teose koostajate sõnul on aga tähelepanuväärne see, et kogumik ei koonda nn saatuse “ohvrite” elulugusid. Paljudelt lehekülgedelt peegeldub kurtide inimeste edu.

^[11]Hamburgi Ülikooli juures on alustatud kurtide naiste elulugude kogumist. Saksa ajaloolase H. Biesoldi teos *Klagende Hände — Betroffenheit und Spätfolgen in bezug auf das Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses, dargestellt am Beispiel der “Taubstummen”*, mis käsitleb eugeenikaprobleeme hitlerlikul Saksamaal, sisaldab samuti kurtide eluloolist materjali.

Kurtide inimeste elulugude problemaatikat käsitleti 4. rahvusvahelisel kurtide ajaloo konverentsil, mis toimus 2000. aastal juunis Washington DCs asuvas Gallaudet’ ülikoolis (vt Krausneker 2000: 509–510). Jaapani uurija Yutaka Osugi esitles oma projekti, mille raames ta intervjueris ja dokumenteeris üht Ameerikasse emigreerunud kurti. Ta rõhutas, et suulise ajaloo seisukohalt on viipekeelne tekst sama tähtis kui kirjutatud tekst. Yutaka Osugi käsutuses oli üle 30 tunni intervjuusid Takeshi Yamajiga. T. Yamaji osales ise ettekande esitlemisel, ta nägi, mismoodi uurija oli materjali kasutanud, ja kommenteeris seda omaltpoolt. Y. Osugi esitas materjali kolmel viisil:

- 1) teadusliku artiklina;
- 2) CD-ROMil, mis sisaldab lisamaterjale intervjuudest, samuti filmikatkeid, mida Yamaji saatis oma perele Ameerikast kirjade asemel — viimased on eriti huvipakkuvad;
- 3) internetis, rakendades oma materjali puhul ka autorikaitset. Olemasoleva materjali põhjal käsitles Y. Osugi kolme esile kerkinud keeleteaduslikku probleemi:
  - 1) intervjuerija ja intervjueritava keeleregister ja kood, mida mõlemad vestluse ajal omandavad;
  - 2) samasugune või sarnane kultuuriline tagapõhi, mis üheltpoolt soodustab suhtlemist,

teiselpoolt jälle loob situatsiooni, et intervjueeritav peab teatud fakte iseenesest mõistetavaks ja seetõttu ei maini neid;

- 3) individuaalne perspektiiv: mõisteid nagu staatus, rõhumine, vähemus/ enamus võidakse erinevalt defineerida ja seetõttu võib tekkida arusaamatusi.

Üks konverentsi ettekannetest oli pühendatud kahe manalateele läinud kurdi elulugudele. Mark Zurov rekonstrueeris Julius Spiegeli ja Max Rosensteini elukäiku. Mõlemad juudi rahvusest kurdid mehed elasid üle natsionaalsotsialismi perioodi. Julius Spiegel oli kunstnik ja tantsija, kes natsismiperioodi ajal elas Capril. Kahel korral oli ta põgenikelaagris, pärast sõja lõppu aga vabastati ameeriklaste poolt. Max Rosenstein oli aktiivne kurtide liikumise aktivist, see, kuidas ta natsismiperioodi üle elas, ilma et teda oleks sundsumisele saadetud, ei ole veel selge.

Sotsiolingvisti Verena Krausnekeri uurimisteemaks on Austria kurtide käekäik natsionaalsotsialismi perioodil (vt Krausneker 2000: 510).

Kurtide elulugude käsitlemisest Eestis

Eesti Kirjandusmuuseumis alustati elulugude kogumist 1989. aasta sügisel. Elulugude kogumise ja uurimise koordineerimiseks ning elulooopanga koostamiseks asutati 1996. aastal Eesti Kirjandusmuuseumi juures Ühendus *Eesti Elulood*. On korraldatud mitmeid temaatilisi kogumisvõistlusi (näiteks *Minu ja minu lähedaste saatus ajaloo keerdkäikudes*, *Sajandi sada elulugu*), millest on avaldatud kogumikke (vt lähemalt Hinrikus 2000: 10–12).

Kuigi Eestis on püütud kurtide inimeste elulugude kogumist tähtsustada, ei saa me rääkida spetsiaalselt just kuulmisvõimeta isikute elulugude kogumisest ja uurimisest. Leidub mitmeid allikaid, mis sisaldavad kurtide isikute kohta huvipakkuvaid andmeid ja eluloolisi seiku, kuid need on süstematiseerimata. Järgnevalt peatun 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses aset leidnud ettevõtmistel, mis kahjuks ei kujunenud järjepidevaks.

Esimeseks sammuks selles valdkonnas võib lugeda 1986. aastal Eesti Televisiooni saates *Prillitoos* esitatud üleskutset surdoolulise (kurtide ja kurtusega seotud, tagasiviidav ladinakeelsele sõnale *surdus*, *surditas*) materjalide kogumiseks.^[12] Üleskutse esitati seoses ettevalmistustega Eesti Kurtitummade Seltsi 70. aastapäevaks (tähistati 1992. aastal). Nimetatud ettevõtmisest pidi välja kasvama kurtuse teemalise materjali kogumise, säilitamise ja kasutamise korraldamine, samuti ülevaate koostamine Eesti kurtide ja vaegkuuljate õpetamisest, tööhõivest, teenindamisest jms nii minevikus kui tänapäeval. Esitati palve anda eravalduses olevad kurtide õppeasutustele (nii üldhariduslike kui ametialaste) ja kurtitummade seltsidele kuulunud dokumendid ja muud materjalid üle riiklikele muuseumidele. Surdoolulistest materjalidest olid huvitatud Eesti Rahva Muuseum, Kirjandusmuuseum, Tervishoiumuuseum, Pedagoogikamuuseum ja Spordimuuseum. Juba siis juhiti muu hulgas tähelepanu kurtide fotograafide, käsitööliste, rändkaupmeeste, sportlaste, kurtide liikumise eestvedajate jt elukirjelduste kogumisele.

Tollase algatuse silmapaistvamaim tulemus kurtide ajaloo vaatenurgast on Eesti Kurtide Ühingu 75. aastapäevaks ilmunud J. ja K. Kotsari koostatud kolmeosaline *Eesti kurtide elu ajaraamat* (1997), mis peegeldab Eesti kurtide elu aastatel 1920–1950.^[13] Tegemist on nn kujutluskroonikaga, milles antakse kronoloogilises järjekorras ülevaade Eesti kurtide organiseerumise ja seltsielu põhilistest sündmustest.^[14] Teose I osa kirjeldab siinsete kurtide elu-olu 1920.–1930. aastatel; II osas käsitletakse Eesti kurtitummade kultuuri ja olmet sõjaeelses Eesti Vabariigis (majanduslik tegevus, koolitus, sport, seltsielu, trükised,

tähtpäevad, sümbolika, suhted kirikuga, sidemed teiste maade kurtumade organisatsioonidega jne); III osas keskendutakse kurtide elule nõukogude perioodi 1940.–1950. aastatel. Nagu ütlevad autorid: *Hinnanguid toimunud sündmustele on andnud asjaosalised ise, nii nagu see kajastub säilinud kirjalikes dokumentides* (Kotsar & Kotsar 1997: I, 3).

Kujutluskroonika koostajateks 1920.–30. aastatel on valitud Eesti Kurtumade Seltsi eestseisuse ehk juhatuse “kirjatoimetajad” ehk sekretärid Jaan Ernesaks (kuulja) ja Osvald Suits (kurt) ja 1940–1950 Ervin Reima, Evart Martinson, Endel Unt, Bernhard Välling ja Nikolai Rull, kuigi keegi neist otseselt kroonikat ei kirjutanud. Autorid ütlevad, et nn ajaraamatu *põhiülesandeks on taastada nondel aastatel elanud kuulmiskahjustusega inimeste ja nende omakste isiksust, nende mõtteid, lootusi ja unistusi.*

Ajaloolise jutustusena, millesse on põimitud katkeid toleaeegsest trükisõnast, dokumentidest ja säilinud kirjavahetustest, on J. ja K. Kotsar kurtide ajaraamatu esitanud toleaeegsele ilukirjandusvõistlusele. Seega ei ole tegemist teadusliku ja analüüsiva käsitlusega, mida oleks samuti vaja.

Käesoleva artikli vaatenurgast pakub nimetatud teos huvi peamiselt seetõttu, et selles leidub huvipakkuvaid eluloolisi seiku Eesti kurtide liikumise silmapaistvate aktivistide kohta (näiteks A. Jegorov, K. Luht, O. Suits jt).

Teiseks sammuks kurtide isikute elulugude kogumise teadvustamisel pean ajalehe *Kurtide Elu* toimetuse üleskutset. 1990. aasta veebruari väljaandes (nr 31–32, lk 5) ilmus Vidrik Siimu lühimeenusus küüditamisest, täpsemalt sellest, kuidas tema lähedastel õnnestus asumisele viimisest pääseda.

Mul tuleb meelde küüditamise päev.

Oli 25. märts 1949. Olin 13-aastane poiss. Olin koolivaheajal Hageris kodus. Enne lõunat nägin maantee ääres palju veoautosid sõitmas Kohila poole. Autokastis istusid naised, lapsed, 4 sõdurit tääkidega. Ema koos vennaga läksid külla ja tulid ruttu tagasi. Panime riidesse, polnud aega süüagi. Naaber aitas meid metsa kaudu Kohilasse minna, olime hobusega. Hirm oli. Rahvast oli meiega koos palju. Sõitsime Tallinnasse tädi poole varjule. Hommikul sõitsin edasi Porkuni kooli. Meie klassist ei olnud kohal 2 tüdrukut. Nad olid küüditatud Siberisse. Pärast Stalini surma tuli üks tüdrukutest tagasi koos emaga, teine jäi Siberisse.

Alda Toplani pere oli küüditatud Haljala lähedalt 25. märtsil. Siberist tuli tagasi. Abiellus, elab Rakveres. Poeg töötab Haljalas ja tütar astub Tartu Ülikooli. Ema elab ja mäletab.

Seoses Vidrik Siimu kaastööga tegi kuuljatest koosnev ajalehe toimetus (V. Paavel ja V. Nuust) ettepaneku esitada kõikvõimalikku informatsiooni inimõiguste rikkumise kohta kurtide suhtes: *Esialgu keskendame tähelepanu küüditamisele, et saada vastuseid küsimustele, keda Eesti kurtidest küüditati, kui palju neid oli, missuguseks kujunes nende käekäik asumisel olles ja hiljem jms. Kuna see kõik võib osutada üsna mahukaks tööks, oleks hea, kui mõni lugeja (soovitavalt kurt) leiaks aega ja võimalust seda enda peale võtta. [---] Seejuures oleme tänulikud informatsiooni eest, mis tuleb nii küüditatutelt enestelt kui ka nendelt, kes lihtsalt mäletavad.* Küüditatud kurtide mälestused hakkasid ilmuma rubriigis *Ela ja mäleta*, rubriik sai oma nime ilmselt Vidrik Siimu kirjutise lõpulause järgi. Ajalehe *Kurtide Elu* järgmise paari numbrini nimetatud rubriigis ilmusidki mõned küüditatute meenusused. Tiina Tillisoni loo (arvatavasti viipekeelest) on kirja pannud E. Pihus (vt lisa 3). Pealkirja all

Külaskäik ühe kurdi juurde ilmus L. Laud'i intervjuu Tiia Urbaniga, kes samuti Siberisse küüditati (vt lisa 4). Oletan, et intervjuud toimusid viipekeeles, sest mõlemad intervjuerijad on kurdid.

Kolmandaks sammuks on Eike Surva üleskutse talletada kurtide elulugusid seoses kurtide muuseumi rajamise kavaga: *Nüüd, mil vilksatab siit-sealt juttu kurtide muuseumi rajamisest, etnilise materjali kogumisest ja talletamisest, võiksid kirjasõbralikumad kurdid oma elulugu paberile panema hakata. Nooremad ja tragimad, aidake vanadel minevikumälestusi talletada ja võrrelge endist aega praegusega! Kes minevikku ei mäleta, see elab tulevikuta* (Surva 1990: 5). Ettepanek ilmus ajalehes *Kurtide Elu* pealkirja all *Minu, Sinu, meie elulugu*.

Sünnipärastel kurtidel on enese kirjalik väljendamine raskendatud kõneldava keele halva valdamise tõttu (erandeid muidugi on). Omandatud kurtusega isikutel, kes jõudsid enne kuulumiskaotust kõnelema õppida, ei ole see enamasti probleemiks. Seetõttu on ka arusaadav, et ajalehe *Kurtide Elu* toimetuse side ei kujunenud oma viipekeelsete lugejatega neilt kaastöö ootuses nii tugevaks kui loodeti. Küllap üsna vähesed viiplevad kurdid sõandasid oma elulugu paberile panna. Spetsiaalseid eluloointervjuusid pole minu andmeil Eesti kurtide kogukonnas tehtud.

Eesti kurtide elulugusid ja eluloolisi seiku sisaldavaid allikaid

Perepärimus. Kurtide ajaloo üheks allikaks on kurtide rahvaluule. Elulooline aines tuleb esile just perepärimusjuttudes. Jututraditsiooni kandjatena on eristatavad 1) pärilike kurtide suguvõsad (kurtus ulatub mitme põlvkonna taha); 2) nn segasuguvõsad (enamasti kuuljad, sekka mõned üksikud kurdid sugulased). Keelelisest vaatepunktist on eelnimetatud rühmi silmas pidades eristatavad viipekeelsed lood, mida jutustatakse kurtide sugulastega isekeskis ja antakse edasi järgmise põlvkonna kurtidele, ja need jutud, mida räägivad kuuljad inimesed oma kurtide pere- või suguvõsa liikmete kohta.

Sedalaadi perelugude hulka kuuluvad näiteks jutud oma suguvõsas esinevast kurtusest (kuidas tekkis), kurtidest esivanematest, kuidas kuuljate maailmas toime tulla (suhted kuuljate naabritega, sugulastega), peresündmustega seotud lood (abiellumine: kellega sobib, kellega mitte; laste sünd, lastekasvatuse põhimõtted kurtide peredes jpt), ühesõnaga — päritolu ja elutarkuse vahendamine põlvkondade vahel. Eesti kurtide puhul on see kõik alles uurimist ootav valdkond.

Arhiivimaterjalid, käsikirjad. Huvipakkuvaid materjale leidub arhiivides (nt Ajalooarhiivis, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis ja Kultuuriloolises Arhiivis, Eesti Rahva Muuseumis jne), kuid see on veel süstematiseerimata.

Genealoogilised allikad (sugupuud, kirikunimekirjad jms) pakuvad huvi seoses päriliku kurtusega. Eestis on päriliku kurtuse osakaal kõige suurem Hiiumaal (vt Saar & Tarvel 1988: 54–85).

Käsikirjalisi materjale (kirjavahetused, märkmed) võib leida kurtidega kokku puutuvail inimestel (kurtide pereliikmetel, sugulastel, viipekeele tõlkidel, õpetajatel jt).[\[15\]](#)

Kirjandus. Kurtide liikumise silmapaistvate aktivistide kohta leidub eluloolisi seiku J. ja K. Kotsari *Eesti kurtide elu ajaraamatus* (nt Karl Luht, Andrei Jegorov, Eduard Kalm jpt). Kurdist kunstnikust Andrei Jegorovist on ilmunud Boris Ensti monograafia *Andrei Jegorov (1878–1954). Elu ja looming*. Samuti leidub põnevaid eluloolisi fragmente A. Jegorovi elust Hans

Laari teoses *Pirnipuu, pronks ja marmor: Jutustus Amandus Adamsoni Paldiski aastaist (1918–1929)*.

Mitmete kurtide koolimälestusi leidub Porkuni Kurtide Kooli 100. aastapäeva puhul ilmunud kogumikus *100 aastat Eesti kurtide kooli. Porkuni Kurtide Laste Internaatkooli almanahh*.

Eesti elulugude sarjas ilmunud naiste elulugusid sisaldava kogumiku koostaja ütleb: *On ka mitu elulugu, mille autoreiks on puuetega naised (üks neist on kurt, üks lastehalvatuse tagajärjel invaliidistunud, üks Sklerosis multiplex'i põdev naine)* (Annuk 1997: 8). Tutvudes kogumiku materjaliga, ei leidnud ma teksti, millest ilmneks, et selle kirjutaja on kurt naine (küll aga olid teised kirjutajad eluloos oma terviseriket maininud).

Ajakirjandus. Suurel hulgal on kurtide eluloolist materjali ilmunud ajakirjanduses, nii nende enda trükisõnas (näiteks ajalehtedes *Kurtummade Hääl*, *Kurtummade Sõber* (a, b), *Kurtide Elu*, *Silmaring*),^[16] aga ka kuuljate väljaannetes (nt *Rahvaleht*, *Eesti Postimees* jt, praegusel ajal nt *Kodutohter*, *Eesti Naine*, Eesti Puuetega Inimeste Koja ajakiri *Sinuga*, evangeelne ajakiri *Valgus* jpt).^[17]

Kurtide väljaannetes ilmunud tekstid on peamiselt autobiograafiad (vt lisa 1 ja 2), kuid leidub ka elulookirjeldusi või intervjuusid. Kuuljate väljaannetes leiduvad tekstid on peamiselt kirjeldavad-kommenteerivad artiklid (jutustaja minavorm on kaduma läinud) või intervjuuvormis dialoogid (kurdi vestluskaaslase minavorm osaliselt kadunud). Suhtlemisel on enamasti kasutatud viipekeele tõlgi abi. Käesoleva artikli lisadesse olen paigutanud näiteid ajakirjanduses leiduva eluloolise materjali kohta. Lisas 1 on ära toodud Karl Luhti elulugu, mis ilmus ajalehes *Kurtummade Sõber* 1935. a pealkirja all *Mina ja Väandra kool*. Nagu pealkirigi ütleb, keskendub ta oma koolimälestustele (Luht 1935: 11–13).

Karl Luht sündis 1871. a. Ta oli Eesti Kurtummades Seltsi esimees aastatel 1922–1924 ja 1927–1928. Elukutselt oli ta rändkaupmees, kes pidevalt mööda Eestimaad ringi liikus. Seetõttu olid tema võimalused seltsi juhtimisel ja arendamisel piiratud, kuid seevõrra paremad jälle eri paikades elavate kurtummadega sidemete loomiseks (Kotsar & Kotsar 1997: I, 19, 22). K. Luht'i kohta on teada, et ta kaotas kuulmise kolmeaastaselt haiguse (mõnedel andmetel ka ehmatuse) tõttu ja tema kõneoskus oli hea, üsna kuulja inimese sarnane (Kotsar & Kotsar 1997: I, 25). Karli abikaasa Marie (sündinud 1875. aastal) kaotas kuulmise 5-aastaselt ajupõletiku tagajärjel. Mõlemad omandasid hariduse Väandra Kurtummade Koolis ja olid omal ajal Eesti haritumaid kurte (Kotsar & Kotsar 1997: I, 58).

K. Luht'i poolt kirjutatud elulugu on stiililt ilutsev, rohkete piiblisalmidega pikitud ja sisaldab usulisi meelitsusi. Viimaks kaldub ta oma elukäigust hoopis kõrvale, tsiteerib pikalt Saaremaalt pärit kurtumma Eduard Stefensi kõnet 1892. aastal Väandra kurtummade kooli 25. aastapäeva tähistamisel. Kirjutise lõpuosa meenutab pigem jutlust. K. Luht manitseb eesti ristikogudust kurtummasid tähele panema, neile kooliharidust ja kristlikku õpetust andma, et kurtummad paganaiks ei jääks (Luht 1935: 13).

Kurtummade Sõber 1935. a pealkirja all *Kuidas jäin kurtummaks*. O. Suits sündis 1904. a. kuuljana. Ta õppis edukalt Tallinna Nikolai gümnaasiumis (hiljem Gustav Adolphi gümnaasium). Kurtus tekkis 15. eluaastal keskkõrvapõletiku tagajärjel. Ta õppis kingsepaks ja astus 21-aastaselt kurtummade seltsi. Osvald Suits oli Eesti Kurtummade Seltsi kirjatöimetaja aastatel (1928–1939) ning saavutas seltsiliikmete seas suure autoriteedi (Kotsar & Kotsar 1997: I, 5). Kuna kurdustumise ajaks oli O. Suitsul juba aastatepikkune kõne- ja kirjuta-miskogemus, on tema elulugu stiililt ja sõnastuselt ladus. Ta keskendub oma

arenguloole, kirjeldab, kuidas liitus kurtide kogukonnaga (Suits 1935: 38–40).

Kurtide Elu. Tiina Tillisoni meenutused pani kirja E. Pihus (Pihus 1990: 5). Intervjueerija ise on vaegkuulja, seega toimus jutuaajamine nähtavasti viipekeeles. Tiia Urbanit intervjueeris L. Laud. Sel korral on intervjueerija kurt, mistõttu suheldi viipekeeles (Laud 1990: 5).

Kodutohter. Artikkel *Tavapäraste arvamuste hajumise päev* ilmus rubriigis *Saatust trotsides*. M. Johanson intervjueeris kahe pere kurte viipekeele tõlgi abil. Ajakirjaniku küsimustele vastavad Liilia Kurg, Janne ja Irina Kankkonen. Intervjueeritavate minavorm on läinud kaotsi, samas on huvitav jälgida artikli autori kui kuulja inimese mõttekäike kurtusesse suhtumise teemal.

Lisades esitatud eluloolist materjali lugedes on tähelepanuväärne, kuidas avatakse kurtuse põhjused, missugune on suhtumine oma kurtusesse, kuidas seda mõjutab kurtuse tekkeaeg, kas kurtide inimeste suhtumine oma kuulumisvõimetusse on aja jooksul muutunud; missugune on kaasinimeste suhtumine, kas see on aja jooksul muutunud; milline oli lapsepõlv, kodu ja kooliharidus.

Videod, telesaated. Väärtuslikku kurtide eluloolist ainet sisaldavad filmi- ja videomaterjalid. Nimetan siin kohal õppefilmi *Vaegkuulja elukaar ja valikud* ja telesaadet *Hääled vaikuses*.^[18] Küllap leidub elulooslisi katkeid ka omaaegsetes telesaadetes *Silmside*, *Võin ja suudan* ning praegu Eesti Televisioonis näidatavas *Inimeselt inimesele* saates. Eriti väärtuslik on aga kurtide endi jäädvustatud materjalid oma peresündmustest (pulmad, sünnipäevad jt), ettevõtmistest (laagrid, matkad, reisid) jne.

Lõpetuseks

Mitmetes maades, kaasaarvatud Eestis, on kurtide käsitlemine keelelis-kultuurilise vähemusena alles uudne lähenemisviis, mis asetab kurtuse probleemi ka nende teadusharude huvisfääri, mis seni pidasid seda meditsiini, eripedagoogika ja sotsiaaltöö pärusmaaks.^[19] Nüüd tunnevad kurtuse probleemi vastu huvi ka keele-teadus oma erinevate harudega, folkloristika, sotsioloogia, antropoloogia jpt.^[20]

*Americans with Disabilities Act*jt). B. Poitras Tuckeri sõnul ei saa kurtide inimeste rahaline toetamine (viipekeele tõlketeenus, telesaadete varustamine subtiitritega, erikoolid) olla piiramatu: kui ühiskonnal on kurtide ees moraalsed ja eetilised kohustused, peavad ka kurtidel olema ühiskonna ees samad kohustused. B. Poitras Tucker väidab, kui kurtus saab kõrvaldatavaks, ei tohiks kurdid, kes valivad kurdiks jäämise selle ravimise asemel, nõuda, et ühiskond maksaks tema või ta kurdi lapse kurtuse eest kompensatsiooni. Teisisõnu: tänapäeva Ameerika ühiskonnas ei saa kurdid valida korraga kahte vastandlikku lähenemisviisi — väita, et nad on puudega ja selletõttu nõuda puuetega inimeste sotsiaalse kaitse varjus toetusi; ning samal ajal väita, et kurtus polegi puue, takistades kurtuse ravimise püüdlusi.

^[21]Kuigi on mõistetav inimkonna püüd tervisele ja täiuslikkusele, tundub ainult tugevate ja elujõuliste ühiskond siiski utoopiline. Puudega inimestesse suhtumine kajastab teatavas mõttes ka inimühiskonna inimsust. Selles mõttes on kurdid piirigrupp — nad justkui on puudega ja samas nagu pole ka.^[22] Just viipekeel ja visuaalsel maailmal põhinev kultuur eristavad neid teistest puudega inimeste rühmadest. Seetõttu on kohlea operatsioonid tekitanud palju poleemikat meditsiinieetika vallas.

[23] Ses mõttes tunduvad huvitavad näiteks opereeritute elulood. Minu arvates on huvipakkuv ka nn segaabelululiste grupp, s.t üks abielupooltest on kurt, teine kuulja. Niisugused pered on muu hulgas huvipakkuvad ka ühiskonna hoiakutele vastandumise vaatepunktist, peale selle muidugi peres tekkiv keelekeskkond jpm.[24] Kõik nimetatud teemad ja probleemid kajastuvad kurtide pärimuses.

Eelöeldu põhjal võib väita, et kurdid ei ole nii varmad oma elulugu kirja panema kui kuuljad. Siiski on mõned neist (enamasti hilisemas eas kurdistunud) teinud oma elukäigu kohta märkmeid või lasknud seda teha oma lähedastel, viipekeele tõlkidel või teistel kogukonnaga seotud isikutel. Otseselt kurtide autobiograafiaid on vähe. Peamiselt on kurtide elulooline aines kuuljate kirjapandud ja artiklitena üllitatud. Seega tuleks juba kogutud ainesele lisaks erilist tähelepanu pöörata kurtide kogukonna pärimusele seestpoolt, s.o viipekeelsele jututraditsioonile, milles elulooainelisi jutte vahendatakse ühelt kurtide põlvkonnalt teisele.

Kogumisel peaks kasutama rohkem filmimist, sest nii jääb alles ka keelelises mõttes huvipakkuv allikas. Niiöelda kirjasõbralikumaid kurte tuleks muidugi julgustada oma elulugu kirja panema. Et uurida, kuidas on kurtus (nii kaasasündinud kui omandatud) mõjutanud Eestis elavate kuulmisvõimeta isikute ja nende lähedaste elukäiku, tuleks alustada spetsiaalselt just kurtidele suunatud projekti raames elulugude kogumist. Teine ja avaram lähenemisviis on kurtide inimeste käekäigu jälgimine ajaloo eri perioodidel (sõjaeelses Eesti Vabariigis, nõukogude perioodil, üleminekuaastatel, taasiseseisvunud Eestis jne). Kurtide eluloolise materjali interpreteerimine annab ülevaate mentaliteedi muutustest nii kurtide kui kuuljate hulgas. Selle põhjal saab ülevaate valikutest, mida kurdid on ise teinud või mida on nende eest tehtud. Eestis ootavad kõik eelnimetatud aspektid alles uurimist.

Paljud kurdid näevad kohlea implantaadi operatsioonis vastuseisu oma kultuurile ja identiteedile.

Tõlkes: Tule siia! Opereerin sind kuuljaks! Mitte iial! Hull peast! Eelistan olla kurt!

Karikaturist Oliver Waegmans (Belgia)

<http://www.deafworldweb.org/pub/c/toons.html>

Allikad

Abrams, Judith Z. 1999. *Judaism and Disability*. Gallaudet University Press.
Alasoo, Annika 2000. Kõrvaproteesi saanud kurdid kuulsid eile esimesi helisid. — Postimees nr 113 (2875), 17.05.2000, lk 4.
Annuk, Eve 1997. Saateks. — *Eesti elulood*. Naised kõnelevad. Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 6–8.

Biesold, Horst 1999. *Klagende Hände — Betroffenheit und Spätfolgen in Bezug auf das Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses, dargestellt am Beispiel der "Taubstummen"*. Solms, Jarick Oberbiel, 1988; inglise k *Crying Hands. Eugenics and Deaf People in Nazi Germany*. Gallaudet University Press.
Bull, Thomas 1999. *On the Edge of Deaf Culture. Hearing Children/Deaf Parents. Annotated Bibliography*. Deaf Family Research Press.

- Carmel, Simon J. 1996. Deaf Folklore. — Brunvand, Jan Harold (ed). American Folklore. An Encyclopedia. New York & London, Garland Publishing, lk 197–200.
- Carver, Roger J. Attitudes Towards the Deaf: A Historical Overview. <http://www.deafworldweb.org/pub/h/hist.attitude.html>.
- Carver, Roger J. Attitudes in Ancient Times Towards Deafness. <http://www.deafworldweb.org/pub/h/places.html>
- Centre for German Sign Language and Communication of the Deaf. <http://www.sign-lang.uni-hamburg.de>
- Eesti Kurtide Spordiliidu infobülletään 1997. (18. Kurtide Maailmamängud Kopenhaagenis 13.–27. juuli 1997). Tallinn.
- Enst, Boris 1987. Andrei Jegorov (1878–1954). Elu ja looming. Tallinn.
- Foucault, Michel 1988. Madeness in the Age of Reason. Vintage Books edition.
- Frishberg, Nancy Yo 1988. Signers of Tales: The Case for Literary Status of an Unwritten Language. — Sign Language Studies, No 59, pp 149–170.
- Hiimäe, Mall 1996. Kaasaja sõdurifolkloor: millest ja kuidas? — Kõiva, Mare (toim). Mängult-päriselt. Tänapäeva folkloorist II. Tartu, Eesti Rahvaluule Arhiiv & Eesti Keele Instituut, lk 7–25.
- Hinrikus, Rutt 2000. Sissejuhatus. — Eesti elulood I. Tallinn, lk 8–9.
- Hiob, Tiina Mare 1998. Võimalused ja valikud puuetega noortele. — Sinuga. Eesti Puuetega Inimeste Koja Infoleht nr 3, Tallinn, lk 11–12.
- Humphries, Tom 1990. An Introduction to the Culture of Deaf People in the United States. Contact Notes & Reference Material for Teachers. — Sign Language Studies No 72, pp 209–240.
- Johanson, Mall 1996. Tavapäraste arvamuste hajumise päev. — Kodutohter nr 5, lk 44–47.
- Karusoo, Merle (koost) 1997. Eesti elulood. Kured läinud, kurjad ilmad. Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum.
- Keller, Helen 1995. Minu elu lugu. Tallinn.
- Kertsmik, Ainar 2000. Perelugu. Ainar ja Krista Kertsmik. Kui sõnad ei helise. — Valgus, märts – aprill, lk 23.
- Kotsar, Juta & Kotsar, Kaarel 1992. Inimene ei kuule kõnet. Tallinn, Olion, lk 77–78.
- Kotsar, Juta & Kotsar, Kaarel 1997. Eesti kurtide elu ajaraamat I–III. Tallinn.
- Krausneker, Verena 2000. Das “Wow” muss weg. 4. Internationale Konferenz zur Geschichte der gehörlosen an der Gallaudet-University. — Das Zeichen. Das Zeitschrift für Sprache und Kultur Gehörloser. September, Nr 53, S 509–511.
- Kroonika 1996. — Eesti Naine, 1997, jaanuar, lk 18–19.
- Kurtummade Hääl 1928, nr 1–3.
- Kurtummade Sõber (a) 1900, nr 4, 6; 1901, nr 4, 5.
- Kurtummade Sõber (b). 1934–1935; 1936, nr 1–5.
- Kusma, Liina 1997. Pilk aastakümnete taha. — Kurtide Elu nr 1, lk 9–10.
- Kusma, Liina 1997. Oma tee 1997. — Kurtide Elu nr 1, lk 10.
- Laar, Hans 1998. Pirnipuu, pronks ja marmor: Jutustus Amandus Adamsoni Paldiski aastaist (1918–1929). Tallinn.
- Lane, Harlan 1990. When the Mind Hears. A History of the Deaf. New York, Random House, Inc.; saksa k: Mit der Seele hören. Die Lebensgeschichte des Taubstummen Laurent Clerc und sein Kampf um die Anerkennung der Gebärdensprache München.
- Laud, Liidy 1990. Külaskäik ühe kurdi juurde. — Kurtide Elu nr 44/45, lk 5.
- Lauristin, Marju 1998. Mis on inimene? — Kultuur nr 35 (53), lk 9.
- List, Günther 1993. Arbeitsfeld und Begriff der “Deaf history” — ein Klärungsversuch. — Das Zeichen Nr 25, S 287–294.

- Luht, Karl 1935. Mina ja Vändra kool. — Kurttummade Sõber nr 1 (2), lk 11–13.
- Luts, A. 1989. Kõrva-, nina-, neelu- ja kõrvahaiguste vältimine. — Harri Jänes (koost). Tervise teejuht II. Tallinn, lk 228.
- Maimets, Toivo 2000. Teel geenisajandisse. Saavutus, mis on võrdväärne Kuu vallutamisega. — Postimees, 1. juuli, lk 11.
- Möbius, Ulrich 1992. "Deaf history" — Forschung. 1. — Das Zeichen Nr 22, S 388–401.
- Paales, Liina 1998. Kahest silmapaistvast mehest eesti kurtide ajaloos. H. Umbjärve ja F. Helsteini mälestusi. Referaat. Eesti viipekeeles tõlkide täienduskoolitus. Tartu. Käsikiri autori valduses. Paales, Liina 1999. Miks puu ei kuku maha, miks lind ei lenda ära ehk kurtide viipekeelsest folkloorist. — Eda Kalmre (toim). Kuuldust–nähtust. Tänapäeva folkloorist IV. Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 61–86.
- Paales, Liina 2000. Eesti kurdipärimuse piirjooni maailma kurdipärimuse ja rahvaluuleteooria taustal. Magistritöö. Tartu. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolis.
- Paales, Liina 2001. Kas viipekeeles saab laulda — ehk kurdipärimuse liikidest eesti viipekeelse rahvaluule näitel. — Hiimäe, Mall & Labi, Kanni (toim). Klaasmäel. Pro folkloristica VIII. Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 129–148.
- Paavel, Valdeko 1992. Sotsiaaltöö võimalusi Eesti kurtide probleemide lahendamisel. Magistritöö. Tartu. Käsikiri Tartu Ülikooli Raamatukogus.
- Pihus, Ene 1990. Ela ja mäleta. Tiina Tillison. — Kurtide Elu nr 34–35, lk 5.
- Poitras Tucker, Bonnie 1997. The ADA and Deaf Culture: Contrasting Precepts, Conflicting Results. — The Annals of the American Academy of Political and Social Science Vol 549, pp 24–36.
- Purru, Linda (tõlkija) 1989. Hääletu armastus (lühendatult ajakirjast Life). — Kurtide Elu nr 9/10, 11/12, 13/14, 15/16, 17/18.
- Päärt, Villu 2000. Uudne lõikus Tartus muutis kurdid kuuljaks. — Postimees nr 99 (2861), 14.04.2000, lk 1, 3.
- Rutherford, Susan D. 1987. A Study of American Deaf Folklore. Dissertation. University of California, Berkeley.
- Saar, J. & Tarvel, J. 1988. Eesti NSV kuulmispuuetega elanikkonna sotsiaalne portree. — Kuulmispuuetega inimesed ja nende probleemid Eestis. Tallinn, lk 54–85.
- Sada aastat Eesti kurtide kooli 1966. Porkuni kurtide laste internaatkooli almanahh. Porkuni.
- Siim, Vidrik 1990. Kurtide Elu nr 31–32, lk 5.
- Suits, Osvald 1935. Kuidas jäin kurtummaks. — Kurttummade Sõber nr 3 (4), lk 38–40.
- Surva, Eike 1990. Minu, sinu, meie elulugu. — Kurtide Elu nr 36–37, lk 5.
- Talving, Svea 1992. Oma kurt. — Eesti Naine, 6/7, lk 12–13.
- Toom, Regina & Paavel, Valdeko 1991. Kurtide enesemääramine ja keeled. — Akadeemia nr 3, lk 616–629.
- Taylor, G. & Bishop, J. (eds) 1991. Being Deaf: the Experience of Deafness. London.
- Tätte, Jaan 1998. Soosaar soovitab, mina avaldan arvamust. — Kultuur nr 35 (53), lk 8.

Lisa 1

Katkeid Karl Luht'i eluloost
Mina ja Vändra kool

Kui mina tänases lehes eluloo lugijatele ette panen, siis olen julge, et mulle keegi pärast kergemeelsust ette ei heida. Mina arvan, et ma sellega üht auvõlga tasun, mis ammugi juba meie õlgadel lasub.

Mina olen ka üks neist õnnetutest, kes ei kuule, ega ka rääkida ei võinud. Sel ajal kui ma rääkida ega ka mõtteid kirja läbi avaldada ei võinud, olin ma kõigist inimlikust tundmisest ja teadusest lahutatud. Ei ma teadnud selle linnakese, ega saarekese nimegi, kus ma oma

vanematega elasin; ei tundnud ega teadnud ma taevast ega maast; ei midagi ka Jumalast ega tema vägevatest tegudest taeva ja maa loomises, ega tema armutööst inimesoo lunastamiseks. Sest ma ei teadnudki, et ma inimene olin. Ma elasin kui pimedas kotis, sest mingit valguse ega mõistuse kiirt ei paistnud minu tundmusesse. Põrmust ei peasnud minu vaim sügavasse vaimuvalda ega ülesse jumalikku armu ja heldust vaatama. Ainult niikaugale, kui kurttumma oma silm ulatab, nii suur ja lai on tema silmaring. Tarkuse varanduse aidad, raamatud, on tema eest üsna lukus. Sõnad ja laused ei või tema silmaringi laiendada. Hääl ei ole võimu tema üle. [---] — Niisugust õnnetut kurttumma ei peaks aga muud kuuljad inimesed mitte hirvitama, naerma ega nokkima, nagu seda paraku tehakse, sest selle läbi kasvab tigidus ja umb-usaldus, vaid kristlik armastus peaks igatüht ajama lahkesti ja sõbralikult temaga ümber käima, siis oleks tema elu tõesti parem, kui ta tänini on olnud. [---]

Paljudele on see küll ime kuulda, ja arusaamata mõista, kuidas keeletuid rääkima õpetatakse. Ja see on küll tõesti raske töö, aga Jumala abiga on see ometigi võimalik. Mõtelge armsad lugejad, kui kurb see oleks, kui iga kurttumma niisuguseks mõistmataks jääks, milleks ta loodud või mõne raske haiguse ehk õnnetuse läbi saanud on, ja kuidas see iseäranis veel tema vanematele ja omaksetele vaevaks ja kurvastuseks oleks? Õnneks oli Vändra kurttummade kool koht, kus niisugused õnnetud mõistlikkudeks inimesteks kasvatati. [---]

Kodavere kiriku õpetaja Vossi soovil sõitsin mina oma isaga jaanuari kuul 1879. aastal Vändrassa. Esiteks läksime Vändra õpetaja Sokolovski juurde, kes nimetatud koolile tõsine isa oli, see viis mind kurttummade koolimajasse, kus õpetajad härrad Eglon ja Linde mind lahkelt vastu võtsid. Siis viis õpetaja mind koolituppa ja laskis mind enese suu peale vaadata, siis pani ta mu käe oma rinna ehk kurgu sõlme vastu. Need värisesid, kui õpetaja häält tegi. Seda püüdsin ma ka järel teha. Nii õppisin ma enne häält tegema ja pea ka üksikuid aabitsa tähtsidsid järel ütleva: a, o, u, e, i, r. Sellega oli kui aas käes, millest kinni hakata võib. Tarvis on õpetajal ikka kurttumma vastu seistes rääkida ja teda oma suu peale vaatama harjutada. Sellega harjub tema tähelepanemine. [---]

Armsad lugejad! Minu kirjakeene olgu teile märkuseks, et keeletumad võivad rääkima õppida ja mõistmatad võivad mõistlikuks saada! (Luht 1935, 11–13.)

Lisa 2

Katkeid Osvald Suitsu eluloost

Kuidas jäin kurttummaks

Olen sündinud Tallinnas vana kalendri järgi 7 detsembril 1904 aedniku pojana. Saades 4 aastaseks, läks isa üle uuele kohale aednikuks Rakvere linna ligi mõisa. Seal elasime perekonnaga: isa, ema, õde ja mina 8 aastat. Kuna mina noores põlves kuulja olin, siis sain esimest kooliharidust Rakvere linna algkoolis, kus õppisin 2 aastat.

Minu isa tahtis mind koolitada “suureks asjameheks”, seepärast viis mind “Kroonu kooli” eksamil. Rakvere linnas oli poeglaste gümnaasium, mida “Kroonu kooliks” hüüti. Tol ajal oli koolide ja üldse eestlaste venestamine täies hoos, sellepärast tehti “Kroonu kooli” pääsemine eestlastele raskeks. Olin veel noor ja eeltähendatud asjaoludel kukkusin eksamil läbi, ei saanud “Kroonu kooli” sisse. Olin muidu hea õppija ja arenenud mõistusega, nii et mul oli, tänu hoogsale venestamisele, vene keel selge, nii et kõigis ainetes eksamil vene keeles läbi tulid, kuid komistasin rehkendusega. See on olnud noorena ikka minu nõrgem

külg.

Peale ebaõnnestunud eksami isa mind enam kooli ei pannud, vaid palkas ühe tuttava gümnaasisti mulle tundisi andma. Järgmisel aastal viis isa mind jälle eksamile, ei jätnud jonniga, tahtis et pean kooli sisse saama. Kuid ka seekord ebaõnnestus eksam vana tuntud nõrga külje tõttu. Peale selle tulime perekonnaga uuesti Tallinna. Isa sai veneaegsesse Sadamatehasesse tiserina tööle ja mind pandi ühte eragümnaasiumi. Peale aastast õppimist olid olud muutunud. Vahepeal oli olnud revolutsioon, enamlaste valitsuse aeg ja kui algasin kolmandat aastat erakoolis õppima, oli Saksa okupatsiooniaeg parajasti. Majas, kus elasime, selle omaniku noorem poeg käis linna gümnaasiumis, veneaegse nimega Nikolai gümnaasium, praegune Gustav Adolf'i gümnaasium. Olime majaomaniku pojaga suured sõbrad ja selle tõttu tekkis minul tahe temaga ühes koolis käia. Sellele vaatamata, et ma eksamiks ettevalmistatud ei olnud, vedas mul seekord ometi. Isa oli siis juba surmatõvega voodis, kuid kuuldes, et mul omal algatusel rohkem õnne oli, rõõmustas ta väga. Vaevalt paar nädalat saades uues koolis käia, suri minu isa. Algas pere-konnas raske aeg. [---] Käisin koolis edasi ja järgmisel aastal, kui sakslased Eestist lahkusid ja algas Vabadusesõda, alustasin mina gümnaasiumis teist õpeaastat. Minu koolist paljud vanemad ja suuremad õpilased läksid vabadusesõtta, mitmed said seal surma, ja minagi tahtsin minna. Mind aga naerdi välja, sest olin alles 14 aastane ja enda vanaduse kohta veikese kasvuga. Jõuluvaheajal sain aga siiski veidi sõjakära kuulda ja see oli ka minu viimane osa kuulmise kaotamise eel. [---] Minul ei olnud õigeid talveriideid, sellepärast polnud ime, et külmetada sain ja mis peaasi, just tol ajal oli seal ümberkaudu laste seas sarlaki taud, mis mullegi külge hakkas ja haigestusin raskesti. Haigus tabas mind väga raskelt; võitlesin mitu päeva elu ja surma vahel. Mul on veel meeles imelikul kombel, kuidas ma palavikus sonsin: see oli nagu unenägu. Nägemused olid ikka suuremalt osalt sõjast ja kuidas mina sellest osa võtsin. Mingit arstiabi seal ei olnud, nii et olin täiesti saatuse hooleks. Kõrvade kuulmise kadumise tragöödia algas juba palaviku ajal. Nimelt tekkis keskkõrva põletik, mille tagajärjel kõrv täitus mädaga ja see hakkas pressima trumminahale, tekitades tugevat valu. Palavikus segase mõistusega ei saanud arugi, et on kõrvas, mulle tundus, et hambad valutavad. Kui lõpuks palavik alaneks, ühel hommikul segase peaga ärgates pooleldi meelemõistuselle ja omakseid äratundes, kuulsin imelikku laulu toa taga põllul. Sain mulje, nagu läheneks küla poisid ja tüdrukud lauldes. Selle üle emalt seletust küsides, vastati, et midagi ei ole. Ma isegi imestasin. Päeva jooksul tulin täielikule teadvusele ja järgmisel päeval olid kõrvade trumminahad läbi löönd — mäda jooksis kõrvast ja valu oli kadunud. Ühtlasi oli ka kuulmine juba vähenenud. Omaksed ehmusid. Katsuti kõrvu kodusel viisil arstida: mäda välja pitsida veega ja sellekohase rohuga. Kõik aga ei aidanud midagi, 5 päeva peale välja löömist oli kuulmine täiesti kadunud ja ei ole enam kunagi paranenud. Olin oma kurva õnnetuse puhul esialgu täiesti ükskõikne, sest olin haigusest niivõrd kurnatud, et mulle oli täiesti ükstapuha, mis minuga sünnib. Olin nii nõrk, et ei jaksanud voodis teist külgegi keerata. Tervis paranes väga aegamööda. Kõrvad mädanesid edasi. Kui 3 kuud olin paranenud, alles siis leiti võimaliku olevat mind linna arsti juurde tuua. Käisin mitme arsti juures oma hädaga. Need andsid lootust, et kui kõrvadest lõpeb mädajooks, siis viimaks kuulmine tuleb tagasi. Uskusin seda nii kaua, kuni oma õnnetusega juba harjuma hakkasin. Lõpuks sai mulle ikka enam selgeks, et minu kuulmisest enam ialgi asja ei saa ja ei olegi ka saanud. Olen paljudele kurtummadele kade, kes vähegi kuulevad, kuid ei oska sellest lugupidada. Kui minul niigi palju kuulmist oleks, et vähemalt tugevat raadio muusikatki kuuleks, — oleksin õnnelik. Kurtummad, kes lapsena kuulmise kaotanud, ei teagi oma õnnetuse suurust, sest nad ei ole kuulnud kunagi helide hurma. Kui mõni vähe kuuleb, siis ei hooli ta sellest kui võõrast asjast suuremat midagi. Suurem osa elust on seesugusel ikka vaikne. Täielises hauavaikus ma siiski ei ole. Vere ringvool tekitab ajus helisid. Ma elan nii ütelda igapäev helide vallas, mis on

aga ebatavalised: mere kohin, viiuli helid, vilistamine, saagimine, muusika ja sajad helid, need kostavad kõrvus mahedalt ja ühekorraga.

Kaldusin oma eluloost liig kõrvale. Kool jäi selletõttu pooleli. Ja ema saatis mind maale tagasi. Emal oli raske niigi läbi saada ja minust polnud enam midagi loota, olin ema kaelas asjata söödik. Maal olin esialgu karjapoisiks, midagi paremat ma ei jaksanud teha. Pikkamööda kosusin siiski ja saades oma jõu tagasi, hakkasin maal tööd tegema, põllul onuga koos. Läbikäimisest endiste tuttavatega polnud enam juttugi. Tihti juhtus, et saades mõne endise tuttavaga kokku ja temaga rääkima hakates, tegi tuttav imeliku näo ette ja oli kohmetu ja minul omal nutt kurgus, sest sain aru, et ei kuulnud ju tuttava rääkimist, mille tõttu jutuajamine oli võimata. Sain siis omale uueks sõbraks — raamatud! Ma ei hakka kirjeldama seda, kuidas ma nende järgi nälga tundsin, sest ilma nendeta polnud mul mingit ajaviidet ega meelelahutust.

Muutusin tüütavaks oma tuttavatele alalise norimisega, et otsigu mulle juturaamatuid, ehk leidub teiste seas, mida ma veel lugenud ei ole. Unustasin eelpool ütlema, et samal Jõulupühadel, kui kurdiks jäin, sain pühade eel 15 aastat vanaks.

Maa elu oli minule liiga igav, ma igatsesin linna. Ema aga sõdis alati vastu. Lõpeks, kui sain 18 aastat vanaks, ei kannatanud enam, vaid jäin pool vägise linna ja avaldasin soovi mingit ametit õppida.

Ema pani mind siis mu omal soovil kingsepa juurde õppima. Hiljem sain kurtummade seltsist teateid ja tundsin ka mõnd kurtumma näo järgi. Olin mitu aastat elanud iseendas, — inimeste hulgas — siiski erakuna. Sellepärast polnud minul julgust kohe hakata seltsi üles otsima, kuigi seda soovisin.

Mõne aasta pärast, kui olin 21 aastane, tuli juhus appi, mille tõttu sain Tallinna Kurtummade Seltsi. Sellest ajast peale olen käind ainult kurtummade ja kurtidega läbi, nad on saanud mulle omaks ja mina täielikult ka nende inimeseks. [---] (Suits 1935: 38–40.)

Lisa 3

Katkeid Tiina Tillisoni küüditamismeenutustest Ela ja mäleta. Tiina Tillison

Tiina Tillison küüditati koos vanemate ja vendadega Siberisse Omski oblastisse 25. märtsil 1949. Tagasi sai ta tulla 1955. aasta augustis. Tiina jagas oma mälestusi pisarsilmi.

Tema isamaja asus Elva lähedal Kongutas ja sellel kurval kevadel veetis ta koolivaheajaga vanemate pool. Ühel hommikul olid taluõue sõitnud võõrad mehed, neist kolm sõdurivormis. Kodused võtnud kaasa mis võtta sai ja hobuküüdiga toodud nad Tartusse. Hiljem meenus Tiinale, et küüditatute vagunrong oli Rebase tn. haruraudteel. Vagunisse aeti kõik vanad ja noored — suurte ja väikeste lastega. [---]

Isa-ema koos vendadega käisid metsatööl, langetasid puid. Vanem vendadest sai küll mingi traktori peale, kuid metsatöö oli karmides talveoludes väga raske. Tiinat kui kurti töödele ei sunnitud, see-eest pidi ta jõudumööda kõike kodus tegema. Vanemad, nagu vend hiljem rääkis, pöördusid võimude poole, et kurt laps saaks paigutatud omasuguste keskele. Koolitee jätkus 1953. aastal Kalatšina Kurtide Koolis Omski lähedal. Õppida polnud just lihtne, keel võõras, teised lapsed võõristasid, söimasid fašistiks. Koolis oli direktoriks sõjaväemundrit kandev meesterahvas ja õppealajuhatajaks naine. Ka oli koolil arsti ülesandeid täitev

naine, kes nõudis ranget puhtust. Kõigil, nii tüdrukutel kui poistel, pidi olema valge krae triigitult ja puhtalt nii kleidi kui kuue peal, poistel pidid sõdurinööbid läikima. 1955. aastal olid Tiina vanemad saatnud palvekirju erikomandantuurile ja tütarlaps lubati Eestisse. Tiina ei mäleta toda võõrast naist, ilmselt oli too naine ka saanud loa Eestimaale tagasitulekuks ja tõi tema kaasa. [---] (Pihus 1990: 5.)

Lisa 4

Katkeid intervjuust Tiia Urbaniga

Külaskäik ühe kurdi juurde Ette teatamata astusin Tiia Urbani poole sisse ja ütlesin tuleku põhjuse. Tiia Urban (neiupõlves Argus) oli nõus intervjuud andma. Erinevalt Tiina Tillisonist ei olnud temal midagi ette heita, hoopis vastupidi — ta on Siberis elatud ja kogetud aastatega rahul. [---] Millal nimelt ja kuhu ära viidi? Öösel või südapäeval?

24. märtsil 1949. aastal kella 10–12 paiku tuli neli võõrast (tääkidega). Olin koolivaheaja tõttu kodus ja asutasin loomi söötma, äkki nägin ühel püssi, millega ta ähvardas ema maha lasta, kui isa kavatseb põgeneda. Mõistsin, et on juhtunud midagi halba. Aega on, pangem asjad kokku (ema taipas midagi kaasa võtta) ja mingem rahulikult auto peale. Auvere jaamas vaatasin pealt, miski on lahti — nagu vanglaks muudetud, nii palju inimesi kogunemas: perekonnapead koos naiste ja lastega. Mulle lõi pähe, väetikesed ka! Teistega koos aeti meid rahva keeli loomavagunitesse. Veeresime umbes 2 nädalat. Nälg ei surnud ja külma ei saanud. Oli soe kevadilm. Abakani jaamast vurasime edasi veoautoga Minussinsikisse. Kui kohale saabusime, käsutati marsi tööle (ilma söömata) — isa tallimeheks, ema lüpsjaks, õde-vend vene kooli õppima. Ainult mina kui kurt jäin koju, alatasa midagi askeldama. Õdedest ja vendadest kõige vanemana hoolitsesin nooremate eest. Vahepeal käisin abimajandis söögipeeti puhastamas. [---] Kuidas kohalikud elanikud teisse suhtusid?

Meil vedas, külaelanikud olid sõbralikud, ei sõimanud kordagi kulakuteks, vaid austasid ja armastasid eestlasi. Ühest suust öeldi, et oleme üks kannatlik rahvas, milleks kisti kodumaast eemale ... Selles Maralle külas julgesin ainukese kurdina sõbrustada tüdrukutega. Tegelikult oli mul hirmus igav. Kõige rohkem tegelesin koduste majapidamistöödega. [---] Kuidas saite Eestisse tagasi?

1957. aasta augustis-septembris tulime. Isa vend saatis kirja, et Stalin on surnud ja me võime nüüd koju naasta. Siberis olime elanud 6 aastat (ma ei saanud koolis käia, kurtide kool olnud kole kaugel; poliitvangid ei tohtivat kaugemale minna kui 20 km). Peasi, et saime ihaldatud koju. [---] Aga Porkuni kool?

Selleks ajaks olin juba 20-aastane. Ei läinud kooli, vaid tööle, tarvis oli endale leiba teenida. Algul kummitööstuses, hiljem kudumisvabrikus, töötanud olen 33 aastat. Isa on manalas. Ema veel elab. Mul on täiskasvanud lapsed. [---] (Laud 1990: 5.)

Lisa 5

Katkeid vestlusest Liilia Kure, Irina ja Janne Kankkoneniga

Tavapäraste arvamuste hajumise päev

Kas tahaksite olla kuulja? Abielluda kuuljaga? Sünnitada kuuljaid lapsi? Minu vestluskaaslaste vastused purustavad mu ettekujutused kurtide inimeste mõttemaailmast. Seni olin lähtunud

tavapärasest meditsiinilisest seisukohast, et kui inimesel on midagi, antud juhul kuulmisaisting puudu või puudulik, siis on ta puudega inimene. Temasse ei tohi küll suhtuda ülevoolava kaastundega, sest see riivaks ta eneseuhkust, aga ometi ... Ometi on ta saatus ränk, olin arvanud.

Nüüd aga selgub, et saatuse trotsijaid otsides olen tulnud valel aadressil. Kohtan lähedaid rõõmsaid inimesi, kes ei suutu oma erinevusse meist, kuuljaist, kui kurba paratamatusse ja on meeeldi valmis endast rääkima. [---]

Külastame kaht kodu, kaht peret, neist teine küll alles loomisel.

Liilia Kurg on 30aastane, rahvuselt venelane, sündinud Kohtla-Järvel ja lapsena elanud Pihkvamaal. Liilia on vaegkuulja. Ema esimesest abielust on tal kuulja poolvend. Seljavea tõttu ei oleks ema tohtinud teist last sünnitada, ometi igatses ta endale ka tütart ja riskis. Sünnitus oli vaevaline, kestis ülearu kaua ja laps sai kahjustada. Tagajärjeks oli peapõletik — nii teab Liilia — ja ta kuulmine kadus, ehkki mitte täielikult.

Ema suhtles tütrega sõnaliselt ja nii õppis Liilia ka rääkima, samuti huultelt kõnet lugema. Viipekeelt ei kasutatud ei kodus ega vaegkuuljate koolis, kus Liilia õppis. [---]

Raivo Kurg on kurtide vanemate laps. Kurt on ka ta noorem vend Riho. Selles suguvõsas on kurtus pärilik. Tutvuse alguses ei olnud Liilial ja Raivol kerge suhelda. Liilia oli küll selgeks saanud viipekeele, aga rääkida tuli neil esmalt läbi tõlgi, sest erinevate rahvuste viipekeeled on erinevad. Praegu kõneldakse kodus läbisegi nii eesti kui vene viipekeelt ja tütar Diana valdab neid mõlemaid.

Diana sündis kümme aastat tagasi. Last oodates ei mõelnud vanemad kramp-likult sellele, on's järeltulija kurt või kuulja, ei osanud karta ega loota. Sündis kuulja tütar. Ema hakkas temaga esimestest elupäevadest rääkima, algul oma emakeeles, vene keeles. Kui aga Diana sai 4–5aastaseks, puutus ta kokku eesti keelega — paljud Liilia töökaaslased on eestlased. Liilia otsustas, et tütre tuleviku nimel peab ta eesti keele ära õppima ja tütreaga eesti keeles suhtlema. Diana astus eesti kooli, on ema sõnade järgi tubli tüdruk, kellega vähe muret. [---]

Küsin, kas Liilia tunneb end oma elus tõrjutuna. Ta ütleb, et varasematel aegadel küll ning siis oli ta alandlik ja häbenes, sest teda ei mõistatud. Kui üritatigi mõista, siis tundis ikka, et temasse suhtutakse teistmoodi. Mingit barjääri tunneb ta ka praegu kuuljate seltskonnas viibides. [---]

Meie jutuajamist saadab aknatagune väsitav linnakära. Hetkeks ma lausa kadestan siinseid asukaid, keda see ei häiri. Aga nad ei tunne ju ka linnulaulu ja merekohinat ega teagi neid taga igatseda! Nii samuti nagu nad ei tea, miks ruineeriva müra eest loodushäälte keskele pakku joostakse.

Mulle näib, et kurdid on väga leplikud inimesed. Tihedasti kokku hoides moodustavad nad nagu omaette kogukonna oma keele, kultuuri ja traditsioonidega. Nagu rahvakild teise rahvuse hulgas. Aga kogu ühiskonna elust täiel jõul osa võtta — ja seda nad soovivad — ei ole neil lihtne. Liilia kurdab, et nad kannatavad infopuudust. Raaditeateid nad ei kuule, telerist saavad jälgida ainult subtiitritega varustatud saateid, see tähendab osa filme ja seebikaid. [---]

See-eest levivat omavaheline info kurtide hulgas seletamatu kiirusega üle terve Eesti. Isikuidpidi, sest spetsiaalselt mittekuuljaile mõeldud tekstitelefone pole Eestis veel olulisel määral. Siiski saab sidet pidada faksi teel, kellele selle soetamine on jõukohane. [---]

Saanud kuulda kurtide mitmetest muredest ja soovidest, mille täitmise võimalused on kuuljate kätes, küsin Liilialt, kas ta tahaks kuulja olla. Minu hämmastuseks vastab ta eitavalt.

Irina Kloch on ukrainlannast ema ja eestlasest isa 18aastane tütar. Tal on vanem õde Alla. Peres on kõik kurdid. Siin on kurtus pärilik, edasi antud juba mitmendat põlve.

Klochide pere elab Lasnamäel. Alla on kodunt välja lendamas, ta abiellub Riho Kurega, kellest oli juttu eelmises loos. Iriinal on külas kihlatu, Janne Kankkonen Rootsist.

20aastane Janne pärineb samuti perekonnast, kus pärilik kurtus on teada tagasi kuni kuuenda põlveni. Jannel on õde ja kaks venda, kõik temast nooremad. [---]

Janne õpib filmindust. Ta eesmärk on teha kurtidest tõsielufilme, samuti viipekeeles mängufilme. Jutlusi viipekeelde tõlkida. Seletada kurtidele raskeid sõnu, näiteks uudissõnu, millest vanemad inimesed aru ei saa. Teha televisiooniprogramme. Et kurdid võiksid ajaga kaasas käia, selleks tahab ta neile kõike edastada ja seletada. Et kurt oleks kuuljaga samal tasemel.

Rootsis ollakse kurtide elu korraldamisega meist tunduvalt ees. Televisioonis on nende tarvis kindlal kellaajal saated. Sinna on Janne juba kaasa haaratud. Ka filme tõlgitakse kurtide keelde. Lastele teevad kurdid ise väga häid saateid. Ülikoolides õpib kurte igal alal, loenguid tõlgitakse viipekeelde. Meil lõpetas esimene kurt üliõpilane 1993. aastal Pedagoogilise Instituudi kehakultuuriteaduskonna, saamata loengutel mingit abi — teda aitasid vaid kursusekaaslaste konspektid. [---]

Ka Janne ja Irina räägivad segakeeles, eesti ja rootsi viipekeeles. Janne jutt on väga atraktiivne, ilmed näol vahelduvad kiiresti, naerab. Irina liigutused on pehmemad ja sujuvamad.

Küsin, kuidas kurdid lapsele viipekeelt õpetama hakkavad. Nii nagu kuuljad oma lapsele rääkimist, ütlevad nemad. Janne isa olevat alustanud lambist — näidanud lampi ja teinud vastava käeliigutuse. Laps jälgib vanemaid inimesi ja nende viipeid ning sedamoodi õpibki keele selgeks.

Kas Janne tahaks olla kuulja? Ei, ütleb ta. Olen nii heas seltskonnas, tahan sinna kuuluda. Aga kuidas sa kuulmist, häält ette kujutad? Irina räägib, et kord püüdis ta kõrvaklappidega tugevat heli tajuda. Tal oli valus, ja see oli kõik. Kas assotsieerub tal mõiste hääl valuga?

Aga kui teil sünnib laps, kas tahaksite, et tema oleks kuulja? Ka seda mitte. Janne väljendab oma arvamust lausa nii, et neil peab olema kurt laps. See pole öeldud olukorraga leppides, vaid rahulikult ja rõõmsalt.

Meie kohtumise lõpuks Irina laulab. Selgub, et kurdid armastavad väga laulda, isegi kooris. Viimasel juhul toetavad neid trummid, mille rütmi lauljad tajuvad. Irina laulab imearmsalt: kogu kehaga, näoga, kätega, hingega — terve olemusega. Ta on üleni üksainus lummas laul. (Johanson 1996, lk 44–47.)

Artikkel on ilmunud kogumikus Pärimuslik ajalugu (Koostanud T. Jaago. Tartu Ülikool. Eesti Kirjandusmuuseum. Tartu, 2001, lk 143–169). Autori lahkel loal ilmub Eesti Kurtide Liidu koduleheküljel selle e-versioon.

[1] Näiteks artikli kirjutamise ajal 2000. aastal olid Eesti Televisiooni eetris “Geenistudio” ja “Telegeeni” saated. Vt ka T. Maimetsa artiklit Teel geenisajandisse. Saavutus, mis on võrdväärne Kuu vallutamisega. — *Postimees*, 1. juuli, 2000, lk 11

[2] Ses suhtes on põnev näiteks prantslase Michel Foucault’ teos *Madness in the Age of Reason*, mis sisaldab intrigeerivaid filosoofilisi ajalooülevaateid haigetest ja hulludest. Loe ka J. Tätte ja M. Lauristini kommentaare suhtumise kohta nn teistsugustesse filmi *Gaia lapsed* põhjal, vt *Postimehe* lisaleht *Kultuur* nr 35 (53), 23. okt 1998, lk 8–9 (Lauristin, 1998; Tätte 1998).

[3] Kurtusesse suhtumisest loe põhjalikumalt Paales 2000, 32–59; internetist nt Roger J. Carveri artiklit *Attitudes Towards the Deaf: A Historical Overview* <http://www.deafworldweb.org/pub/h/hist.attitude.html>. ja lühiülevaadet *Attitudes in Ancient Times Towards Deafness* <http://www.deafworldweb.org/pub/h/places.html>. Puudelisusesse, kaasa arvatud kurtusesse suhtumist judaismis on käsitlenud Judith Z. Abrams oma teoses *Judaism and Disability*. Gallaudet University Press 1999.

[4] Peamiselt viitan magistritööle *Eesti kurdipärimuse piirjooni maailma kurdipärimuse ja rahvaluuleteooria taustal* (Paales 2000), mis sisaldab ka rahvaluulekogu. Nimetatud kogus on siinsetelt kurtidelt kogutud ning eesti viipekeelest eesti keelde tõlgitud tekstid ajavahemikust 1995–2000. Kurtide kogukonda ja nende rahvaluulet olen tutvustanud ka artiklites *Miks puu ei kuku maha, miks lind ei lenda ära — ehk kurtide viipekeelsest folkloorist* (Paales 1999) ja *Kas viipekeeles saab laulda — ehk kurdipärimuse liikidest eesti viipekeelse rahvaluule näitel* (Paales 2001).

[5] *Kurtide ajaloo* kui teadusdistsipliini käsitlusprobleemidest vt lähemalt Paales 2000: 13–14.

[6] Ameerika rahvaluuleteaduses tähistab kurtide pärimust termin *Deaf Folklore*, mõne autori käsitluses esineb ka *deaflore* termin. Ameerika folkloristi ja antropoloogi S. J. Carmeli andmetel võeti nimetatud mõiste kasutusele 1977. a, ainulaadse, kuulmisvõimeta inimeste vähemusgrupi folkloori jaoks, mis on ühine nende keelelisele ja kultuurilisele kogukonnale (vt täpsemalt Carmel 1996: 197, samuti Paales 2000: 122). Eesti keeles olen kasutanud *deaflore* vastena *kurdipärimuse* mõistet, selle sünonüümideks sobivad *viipekeelne rahvaluule*, *viipekeelne pärimus*, *kurtide rahvaluule*, *kurtide pärimus*.

[7] Uurimist hõlbustaks eesti materjale koondava kurtuseteemalise bibliograafia olemasolu, nagu näiteks on seda Ameerika Ühendriikides 1999. a ilmunud mahukas *On the Edge of Deaf Culture. Hearing Children/Deaf Parents. Annotated Bibliography* by Thomas Bull.

[8] Pikka aega olid vaatluse all varasemast ajast rahvusvaheliselt tuntud kurdid inimesed hariduse valdkonnast, näiteks Laurent Clerc. Louis Laurent Marie Clerc (1786–1869) — prantslasest kurt õpetaja, kellel on suur tähtsus Ameerika kurtide kogukonna arenemisloos.

Tähelepanu pälvivad ka kurtide saavutused teistel elualadel, nagu spordis, kirjanduses, kunstis jne.

[9] Viipekeele terminoloogia kohta vt R. Toom; V. Paavel. Kurtide enesemääramine ja keeled. — *Akadeemia*, 3, 1991, lk 616–629.

[10] Vt E. Annuk (koostaja). *Eesti elulood. Naised kõnelevad*. Tartu, 1997; M. Karusoo (koostaja). *Eesti elulood. Kured läinud, kurjad ilmad*. Tartu, 1997; R. Hinrikus (koostaja). *Eesti elulood. Me tulime tagasi*. Tartu, 1999. Inglismaal ilmunud kogumiku eripära seisneb keskendumises kurtusele ja selle erinevatele kogemisviisidele.

[11] Vt täpsemalt <http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/> (Centre for German Sign Language and Communication of the Deaf).

[12] Kogumisüleskutse esitas Eesti Kurtide Liit koos toonaste Ametiühingute Keskliidu ja teiste asjaomaste ministriumide ning asutustega. Lisaks eluloolisele ainele (kurtide ja kurtidega seotud kuuljate elulood) paluti teavet ka kurtide kultuuri- ja seltsielu, kombestiku, omavahelise suhtluskeele, pereelu jms kohta, aga ka koguda materiaalse kultuuri esemeid (näiteks abivahendid kuulmisvõime suurendamiseks), kurtide loomingut (fotod, filmid, kunstiteosed jne), trükiseid jpm (vt lähemalt Kotsar & Kotsar 1992: 77–78; samuti Hiimäe 1996: 8). Antud kontekstis oleks oluline teada seda, mis vormis see üleskutse esitati: oli see lihtsalt pöördumine televaatajate poole, kas see tõlgiti viipekeelde, kas üleskutse tekst avaldati ajakirjanduses jms. Siiski tundub, et tookord oli eesmärgiks rohkem kuuljatelt kurtuse teemalise materjali kogumine.

[13] Kolmeosaline teos põhineb laialdasele allikmaterjalile: kurtide inimeste kirjavahe- tused, Eesti Kurtitummade Seltsi koosolekute protokollid ja paljud teised dokumendid, mis vajaksid läbitöötamist ka selle sihiga, et anda Eesti kurtide kogukonna ajaloost ja selle tähtsündmustest analüüsiv ja järeltõlge tegev ülevaade, mida saaks kasutada näiteks teatmeteostes jm.

[14] Ka paljutsiteeritud Harlan Lane'i *When the Mind Hears: A History of the Deaf* on tegelikult ilukirjandusteos, kuigi toetub aukartustäratavale hulgale arhiivi- ja paljudele muudele allikmaterjalidele. Vormilt on teos autobiograafiline, prantslasest kurdi õpetaja Laurent Clerci minavormis jutustus. Stiililt on H. Lane'i teos siiski kaasakiskuvam, sõna- kasutus nõtkem, lugejale põnevam ja kaasahaaravam kui *Eesti kurtide elu ajaraamat*. Eluloolisest aspektis nimetan siinkohal veel pimekurdi ameeriklanna Helen Kellersi autobiograafiat (eesti k *Minu elu lugu*. Tallinn, 1995.)

[15] Olen ka ise kirja pannud kahe kurdi elulood, kasutades selleks varem kirjapandud märkmeid ja intervjuerimist (L. Paaes. *Kahest silmapaistvast mehest eesti kurtide ajaloos. Hans Umbjärv ja Frits Helsteini mälestusi*. Referaat. Tartu, 1998.)

[16] *Silmaring* on Eesti kurtide kristlik ajakiri, mida annab välja Eesti Kristliku Nelipühi Kiriku Kurtide Osadus. Eluloolise materjali vaatepunktist pakub see huvi kurtide inimeste religioossete kogemuste ja nende kirjelduste tõttu.

[17] Vt näiteks: Pilk aastakümnete taha. — *Kurtide Elu*, 1, 1997, lk 9–10 (Robert Palipea elukäigust) (Kusma 1997); Oma tee. — *Kurtide Elu*, 1, 1997, lk 10 (Tiit Papp'i elukäigust) (Kusma 1997); Võimalus ja valikuvabadus puuetega noortele. — Eesti Puuetega Inimeste Koja Infoleht. *Sinuga*, 3, 1998, lk 10–14 (vestlus kunstnik Toomas Sarapuu ja moekunstnik

Tiia Tõnuristiga) (Hiob 1998); Oma kurt. — *Eesti Naine*, 6/7, 1992, lk 12–13 (külaskäik sportlase Anneli Ojastu juurde) (Talving 1992); Perelugu. Ainar ja Krista Kertsmit. Kui sõnad ei helise. — *Valgus*, märts–aprill, 2000, lk 23 (kuulja ja kurdi inimese abielust). Huvipakkuv on ajakirjast *Life* tõlgitud ja lühendatud artikkel *Hääletu armastus*, mis ilmus ajalehes *Kurtide Elu* järjejutuna. Tegemist on USAs elavate eestlaste Mare ja Mardi Valgemäe pere looga. Arvatavasti kannavad Mare ja tema mees endas neurosensoorse kurtuse geene, nende poeg ja tütar on kurdid. Lugu ise räägib südamlikult kuuljate ja kurtide maailma erinevusest, kurtide õpetamismeetodite vahelisest võitlusest ja kuuljate vanemate ning kurtide laste vahelistest suhetest. Järjejutu keskpunktis on Valgemäe' de perest pärit Monika, keda õpetati rangelt kõneldaval keelel põhineva meetodi järgi ja kes avastab enda jaoks kurdid ja viipekeele. Monika saab tuttavaks pärilike kurtide peres kasvanud kurdi noormehe Mike Rose'ga ja armub temasse. Õppinud Lexingtoni kurtide koolis (varem oli seal viipekeel rangelt keelatud) ja tavakoolis, astus Monika Valgemäe Gallaudet' ülikooli matemaatika erialale (Purru 1989).

[18] Neid materjale tutvustasin pärimusliku ajaloo seminaril (2000. a Tartus) ning katkeid neist saab vaadata seminari elektroonilisest tutvustusest:

<http://haldjas.folklore.ee/UTfolk/korraldatud/PA2000/>. Näited on V. Ilvesest, kes töötab mööblirestauraatorina, M. Mändsoost, kes töötab Tallinna Kurtide Koolis kehalise kasvatuse õpetajana ja Oliver Veskarust, kes on üks väheseid kurte autoõpetajaid.

[19] Vt näiteks V. Paavel. *Sotsiaaltöö võimalusi Eesti kurtide probleemide lahendamisel*. Magistritöö. Tartu, 1992. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

[20] Viipekeelt kui nähtust teadusliku uurimisobjektina käsitleti esmakordselt Ameerika Ühendriikides 1960. aastatel W. Stokoe poolt. Folkloristikas käsitleti viipekeelset rahvaluulet esmakordselt 1970ndatel aastatel ja samuti Ameerikas (vt nt S. D. Rutherford. *A Study of American Deaf Folklore*. Berkeley, 1987; Linstok Press, 1993).

[21] Loe näiteks E. Härm. Suure valiku tulemus — inimene. — *Tervis*, 2000, juuni, lk 24–27.

[22] Kurtide ülemaailmne spordiühendus (CISS — Comité International des Sports des Sourds) on puuetega inimeste vanim spordiliit (asutati 1924. aastal Pariisis). 1986. aastast kuulub CISS puuetega inimeste spordiliikumisse — ainsa erandiga, kurdid ja vaegkuuljad ei võistele paraolümpial, mis toimub samadel võistluspaikadel nn pärisolümpiaga. Kurtide maailmamängud (World Games For The Deaf) toimuvad aasta hiljem, olles sisuliselt selle vähemusgrupi olümpia. Iga nelja aasta tagant toimuvad võistlused on ROKi poolt tunnustatud ja nii levib kurtide maailmamängudel ka viie rõngaga olümpialipp (*Eesti Kurtide Spordiliidu infobülletään*. Tallinn, 1997, lk 12).

1996. aastal Atlantases toimunud paraolümpial on võistelnud füüsilise puudega kurt sportlane Anneli Ojastu, kellele omistati suurepärase saavutuste tõttu 1996. a. *Aasta Naise* tiitel (vt *Kroonika* 1996. — *Eesti Naine*, 1997, jaanuar, lk 18–19).

[23] Kohlea (e teo) implantaat on sisekõrvaprotees, mis sobib neile, kes on varem kuulnud. Esimest korda siirati kohlea 1978. a. Implantaadi omanik peab kandma vööl kantavat kõneprotsessorit ja saatjat. Kõneprotsessor, mis on elektroode pidi ühenduses kuulmisnärvidega sisekõrvas, muudab helisignaale elektrilisteks impulssideks, mis mõjutavad otseselt närvikiude. Esimesest kohlea implantaadi siirdamisest Eestis vt *Postimees*, 14. aprill, 2000, lk 1, 3 ja 17. mai, 2000, lk 4 (Päärt 2000; Alasoo 2000).

Järgnevast näitest selgub, et kurdid ei pea mitte oma kurtust, vaid just selle kõrvaldamiseks mõeldud implantaati segavaks teguriks: *Olen kuulnud välismaal elavatelt kurtidelt, et kohlea implantaat ei ole üldsegi ohutu. Kui selline operatsioon on tehtud, siis ei tohi näiteks saunas käia, ujuda ega päikest võtta. Ei ole uurinud, kas see ka tõele vastab. Mulle räägiti üht lugu, et üks kurt, kellele oli see operatsioon tehtud, jäi vanaduses halvatuks, just see näopool, kus see implantaat peas paiknes (Paaes 2000: 206).*

[24] Ühes 1980ndate tervishoiu käsiraamatus leidub näiteks järgmine profülaktiline soovitus: *Kurtuse vältimiseks tuleb hoiduda abiellumast inimesega, kelle perekonnas on esinenud kurtumust* (A. Luts. Kõrva-, nina-, neelu- ja kõrvahaiguste vältimine. — *Tervise teejuht*. II. Koostaja Harri Jänes. Tallinn "Valgus", 1989, lk 228). Aga kurdi isikuga, kelle peres ei ole esinenud kurtumust? Ilmneb, et tavaelus eiratakse meditsiinilisi jm ettekirjutusi. Päriliku kurtusega suguvõsades on kehtestatud suisa vastupidine reegel — abielluda tuleks just kurdiga, sest kuulja ja kurdi vahel ei teki iialgi sellist teineteisemõistmist (seda mitte ainult erinevate keelesüsteemide tõttu) nagu kurtide vahel.

2002 november